

Fried István

Egy Jókai-regény újragondolása

MEGJEGYZÉSEK A SZÉP MIKHÁLHOZ

„Mi lett belőle tovább? Egy elcsapott hóhérból? Hol végezte az életét? Azt senki sem jegyezte föl.”
 „Hová lett? Mi volt az igazi neve? Azt nem tudta meg senki.”
 „S talán igaz, hogy úgy van.”¹

A *Szép Mihál* (1877) nem túlságosan gyakran volt a Jókai-regénykutatás vagy a magyar regénytörténet tárgya, felületesen szemlélve azok véleményét látszott igazolni, akik az idősödő, ekkor 52 éves Jókai hanyatlását konstatálták; azt ugyanis, hogy a közönség kegyeit keresve, túlfeszített, érdekesség-hajhászó módon szerkesztette a rémregényes eszközöktől sem idegenkedő cselekménysort, borzalmak halmozásával, a különleges-ségek felsorakoztatásával, a rabló- és egyéb „romantika” kellékeinek felhasználásával helyettesítette a lélektanilag megalapozott történetmondást. És éppen e regényt még az sem menthette meg az efféle – úgy gondolom, a szöveget felületesen olvasó – vélekedéstől, hogy Jókai ezúttal [is] beszámolt forrásairól, amelyekhez igyekezett hű maradni, sőt, az elbeszélés folyamán több ízben utalt arra, hogy ellenőrizhetőek a megadott helyen, honnan származnak állításai, leírásai, a történetek. S ha mindez nem volna elég, a regényhez illesztett jegyzetek nemcsak az egyes helyek magyarázatával szolgálnak, hanem forrásjelöléssel is. Jókai azonban még ennyivel sem elégedett meg. A cselekményvezetést, a két szerető szív tragikussá váló eseményét belehelyezte az epika és a dráma közötti különbözős [nem elméletébe, hanem az általa helyesnek gondolt] gyakorlatába;² korrajzát azért részletezte, hogy az olvasót segítse a XVII. század magyar köznapi, közigazgatási és politikai történetben való elgondolásában, forrásaihoz utal vissza a korszak kulturális és más szokásainak érzékeltetését kínálván, és nem utolsósorban a regény kétféle magyar nyelvére hívja föl a figyelmet: nem egészen arra, hogy evvel a „fogás”-sal másutt is él, hanem – mintegy leleplezve, mint működteti nyelvi képzelőerejét – az elbeszélés és az elbeszélői idő szembesítésével

1 Jókai Mór, *Szép Mihál* [1877], s. a. r. Téglás Tivadar, Akadémiai, Budapest, 1964. A regényből vett idézetek a kritikai kiadásból származnak, mint ahogy a mű forrásait, a korábbi szakirodalmat tekintve is a kötet jegyzetanyagára támaszkodom. A továbbiakban külön nem hivatkozom. Azokat a megállapításokat, melyek az igen gazdag, 1870-es évekbeli Jókai-regénytermésre vonatkoznak, ismerem, de ezúttal [is], anélkül, hogy vitatnám a szakirodalomban formálódó álláspontokat, a magam gondolatmenetében megkísérlem, hogy függetlenedjek tőlük. Jelen írás kiegészítése két Jókai-könyvben és több azóta megjelent dolgozatomban kifejtett felfogásomnak. Az említett szakirodalom: Jókai Mór, *Egy hírhedt kalandor a XVII-ik században*, az utószó Domokos Mátyás, Szépirodalmi, Budapest, 1984, Gergely Gergely, *Jókai regényei az 1870-es években*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1975/3., 307–317; Tarjányi Eszter, *A kópé novella mint a populáris kultúra alapköve = A kispóza nagymestere. Tanulmányok Jókai Mór novellisztikájáról*, szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán, Tempevölgy könyvek, Balatonfüred, 2018, 193–205, Nyíri Péter, *„Nincs olyan nagy, nincs olyan kicsiny, ahol őt ne látnám”. Vallás és erkölcs Jókai regényeiben*, A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány, Sátoraljaújhely–Széphalom, 2020, 129–144.

2 Az elbeszélő emígy indokolja a regény zárását, szembeállítva a drámában megengedhető happy endinggel. A megállapítás ellenőrizhető Jókainak a regényből készült, azonos című drámáját olvasva.

emeli a történelminek szánt narrációs elemet a jelenkori olvasó horizontjába. Olyan kettős nyelvi világot teremt, amely ugyan nem kettős vonalvezetésű, de tudatosan rekonstruktív igényű, így a „fejezetek elé” írt mondatok a *régi írásmód* szerint vannak fogalmazva (mint Jókai állítja), azaz a szóhasználatot és a helyesírást illetőleg archaizál (igaz, maga figyelmeztet, hogy nem bizonyosan a XVII. századi nyelvállapot szerint). Ezzel azonban szabadkezet ad az elbeszélőnek, hogy ne kelljen kilépnie önnön kora nyelvi helyzetéből. Ezt csak akkor teszi meg, amikor más nyelvből, süllyal a latinból, kölcsönöz, a korhűség kedvéért. Mindazonáltal az elbeszélői nyelv nem lesz egysíkúvá, hiszen a babonás, zűrzavaros, másfelől a szigorú törvényekkel korlátok közé szorított világnak, jórészt a forrásokból előbányászott alakjait beszédmódjuk, a hozzájuk fűződő hiedelmek, az álságos szándékok jellemzik. Így a regény egyik (lényeges) hozadéka, hogy ennek a sokszereplős világnak többféle beszédmódját igyekszik az elbeszélő a lehetőségességig híven visszaadni.

A forrásokból érkezett az íróhoz a készlet, hogy a XVII. századi (magyar és nem csupán magyar, hanem például török) világ szereplőiből széles spektrumú társadalmat szerkesszen: a főnemesi, a városi élet ágensei mellett a martalócok, a rablók, sőt, a társadalmon kívüliek összefonódó, elhatárolódó, egymással is küzdő-vitázó, külső erőktől fenyegetett létezési formáit (ne politikátörténeti dominanciával, hanem) a mindennapok gyakorlatában vigye színre; Magyarország és Erdély története szinte csak háttérként vázolódik föl, a középpontban II. Rákóczi György meggondolatlan lengyelországi kalandjával. Mégis, ez a viszonylag távolabb történő esemény belejátszik a szereplők életébe (és halálába), szinte jelezve, hogy hiába maradnának a szereplők a „történelmen” kívül, a saját történetükön belül, ez nem lehetséges. Az 1650-es esztendőkből sem lehetséges a távollét, a messzebbre zajló események begyűrznek a védettnek gondolt életetekbe; a törvény betűi nem teszik lehetővé a törvény szellemének érvényesülését. A tisztesség, a tiszta szándék nincs védve az intrika, a cselszövés, az okatlan sértettség, a bosszúvágy ártó szándékaitól, a két főszereplő védtelen a látszattal szemben, olyan közegben zajlik életük, amely ellen (amikor a legnagyobb szükség volna rá) nincs hatásos fegyverük.

Ez az, amit az elbeszélő kibont, fordultatos történetet beszél el, a feszültségkeltés és (időleges) oldás „tárcaregényi rutinjá”-val, nem annyira a meglepetéseket halmozva (bár nem is takarékoskodva a meglepetésekkel), hanem a forrásokból merített események csoportosításával, szembesítésével. Főlísmerve a hatáskeltés eszközeit, hiszen az 1840-es esztendőktől kezdve gyakorolhatta, és ezt tanulhatta kedves francia íróitól, de akár a szintén kedves Dickenstől. Mármost ezt a szokványosnak olvasott (noha nem feltétlenül és messze nem minden mozzanatában szokványos) Jókai-regényt a fejezetek elé írt archaizáló – alcím-funkciójú – mondatok, mottók kissé eltérítik. Olvasói szempontból azért, mivel a sűrű történet „gyors” olvasását megszakítják, és az ebben az archaizált helyesírású-kifejezőképes nyelvben kevésbé vagy egyáltalában nem járatos olvasót a lassú, kibetűző, megfontolt olvasásra kényszerítik. Ez a kétfajta olvasás kiegészítheti egymást, de arra feltétlenül figyelmeztet, hogy régi korban játszódó történetről van szó, amelynek az elbeszélő a „mai” nyelvre fordítója. Így elképzelhető, hogy a fordítás nem egészen tökéletes, valami elvész. S hogy ne vesszen el, a regényt követőleg magyarázó jegyzetekre van szükség, mivel azok nélkül egyes részletek a homályba veszhetnek. Azt pedig legfeljebb csak sejthetjük,

de nem tudhatjuk, hogy a latin és a német szövegeket hányan értették Jókai kortársi olvasói közül, bizonyára jóval többen, mint manapság. Az archaizált mondatokon kívül a latin és német nyelvű kifejezések, idézetek, „sententiá”-k az archaizálás keltette modalitást erősítik, a jelentől elváló, ám az elbeszélői „fordítás” által mégiscsak érthetővé-élvezhetővé tett elbeszélést színesítő beszéddé szerkesztve a több nyelvből származó megnyilatkozásokat.

A *Szép Mihkálnak* azonban legfőbb ötlete a legfontosabb forrás vélt vagy valódi elbeszélőjének szerepeltetése: az *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus*³ képzett Simplexnek több minőségben történő megjelenítése. Amennyiben a kóperegény⁴ közelében látja a kutatás a *Szép Mihkált*, ez jórészt Simplexnek köszönhető, aki hol elszenvedője, hol mozgatója-kitervelője a cselekménynek, aki a legtöbb figurával közvetlen kapcsolatba kerül, hol segítve terveik végrehajtásában, hol gátolva más szándékok beteljesülését. Aki furfangos, találékony, mindig a „jó” oldalra igyekszik, ugyanakkor [több ízben] kiszolgáltatottja is a várt és nem várt fordulatoknak. Semmiképpen nem „hős” [ez a férfi főszereplőnek fenntartott pozíció], de nem is csupán raisonneur, jóllehet az ő műve „regényesedik” a *Szép Mihkálban*. A kóperegénybe eleve beleértendő a kalandsorozat, a képtelen helyzetekbe veszés és az onnan csodával határos kimenekülés. Jókai azonban módosít a „kóperegény”-i mintán, Simplex mellé egy másik spiritus movens is beiktat: Babura Pirkát, aki első sorban a női főszereplő életútját egyengeti, majd juttatja el a kilátástalanságig, míg Simplex a férfi főszereplő „bajtárs”-a, a szónak szó szerinti és átvitt értelmében. Úgy is írhatnók, az értelem, a számítás és a megtervezettség segítségével lép közbe és old meg problematikus helyzeteket, amikor a legnagyobb szükség van rá. Babura Pirka a korszak éjszakai oldalának képviselője, aki kitűnően használja ki az uralkodó félelmeket, előítéleteket, babonákat, rájátszik boszorkány hírére, női praktikákkal lesz úrrá nem egy „férfiúi” naivitáson, a megtévesztés, tévútra vezetés mestere. Ez a kettős történelem alatti, mögötti folyamatok ismerője, kihasználója, a korszak összetett világának, ellentmondásos színtereinek tudója, szervezője, hol haszonélvezője, hol áldozata. Mindenképpen a legalább kétszintes⁵ történetnek vitathatatlanul egyik központi alakja. A történet nappali világában ismerjük meg a két főszereplő szerelmi históriáját, amelybe belejátszik az éjszakai világ is; Simplexnek és Babura Pirkának

-
- 3 Jókai maga idézte forrásait, melyek hiányosan megmaradt könyvtárában megvannak. „Egy ember, akit még eddig nem ismertünk”. *A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa*, szerk. E. Csorba Csilla, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2006, 134, 146. E könyvtárban Szilágyi Sándor II. Rákóczi Györgyről írt könyve is fellelhető, ez a *Szép Mihkált* követőleg, tizennégy év múlva jelent meg.
- 4 Fried István, *Verbó elhíresedett fia földrészek és nyelvek között. Benyovszky Móric kalandjai Kelet-Közép-Európa irodalmaiban*, Irodalmi Szemle, 2019/10., 26–44.
- 5 A kétszinteség itt részint a műfaji emlékezetből következik, részint a „nappali” és „éjszakai” ellentétéből, semmiképpen nem a *Don Quijote* képzelgő-képzelteti-irodalmi versus alatt járó-tapasztalati párosából. A *Don Quijote* nem a pikareszkre reagál, hanem a lovagregényekre, hatástörténetében a pikareszkeknek nem jut hely. Jókai könyvtárában két *Don Quijote*-kiadás is fellelhető, mindkettő francia nyelvű, az egyik 1882-es, tárgyunk szempontjából érdektelen, a másik a Gustave Doré illusztrálta 1869-es. Előszavát Louis Viardot, a neves énekesnőnek, Turgyev barátjának férje írta. Ez önmagában nem elégséges ok, hogy Jókai Cervantes-olvasását bizonyítsuk, de természetesen nem zárható ki, hogy olvasta. A *Don Quijote* magyar hatástörténetében inkább egy Mikszáth–Krúdy vonal húzható meg [Pongrácz gróf – Alvinczy Eduárd]. E téren válik el álláspontom Szörényi Lászlóétól, vö. *A Simplicissimus-féle irodalom mint*

mindkét világba van bejárása, természetesen nem azonos módon, nem azonos státusban, eszközeik is különbözőek. Ugyanakkor a szerelmi történet reménytelenül indul, fenyegetettségeknek van kitéve, majd az éjszakai világ szereplőjének, nevezetesen Babura Pirkának segítségével teljesebben be, és ugyancsak ő az, aki ebbe a békés létezésbe újolag hozza be a fenyegetettséget, majd okozza a tragikusba hajló végkifejletet. Simplex a kópéregényi elképzelés szerint állandó mozgásban van, meglepő színtereken tűnik föl, halálos veszélyből, török rabságból menekül ki, szüntelen aktivitásával tűnik föl különféle színtereken. Végezetül az ő ötletgazdagsága menti meg a biztos haláltól a férfi főszereplőt, készíti elő, teszi lehetővé a megmenekülést a halálos csapdából. S teheti ezt azért, mivel ugyan a nappali világban otthonos, de – ha szükséges – aláérezkedik az éjszakai világba is. Nem kerülheti el figyelmünket, hogy Babura Pirka és Simplex már e regényidő előtti korból ismerik egymást, és korántsem ellenséges a viszonyuk.

Még egy szempont beiktatását gondolom mellőzhetetlennek. Ha Simplex elsősorban a férfitörténet mozgatója, különösen eleinte, Babura Pirka a nőié. Mivel valójában a regény első harmadában egymástól elkülönül a kettő. A férfi főszereplő [itt az ideje, hogy néven nevezem: Kalondai Bálint] fokozatosan válik azzá, aki belenő a neki szánt szerepbe, a kicsapott diákból a kassai főbíróéba, a reménytelen szerelmesből a boldog férjébe. Ez több lépésben történik, a kezdethez Babura Pirka segítése, tanácsai szükségeltetnek. A női főszereplő a valóban szép, Jókai áldozatkész nőalakjaihoz hasonló Mihkál elveszne, ha Babura Pirka nem állna mellette, nem szöktetné meg a hóhér házából, ne vezetné Bálint karjaiba. A férfi és a női történet egyik szála, a kétszintességből a „felső”, ezután továbbfonódik, immár egyesülve, s csak akkor válik ismét szét, amikor ítélet alá kerülnek. Babura Pirka története folytatódik, néha láthatatlanul, újra fölbukkan, immár a végzet küldötteként, aki Mihkál romlását készíti elő. Az ő története szintén a verpadon fejeződik be, de csak az övé, mert az általa képviselt éjszakai világban megvan az utóda,⁶ aki ott folytatja, ahol valójában abba sem maradt. Mindazonáltal nem állítható, hogy a női démonizáló princípium állna szemben a férfi heroizálóval/kópéregényivel. Hiszen éppen az a Jókai-regény egyik érdekessége, hogy a két princípiumból eredeztethető történetiszálak keresztezik egymást: a férfitörténet egyben a rémregényes hóhértörténet is, a halálnevek változatos megjelenítésével, csalárdsággal, kegyetlenséggel, embertelenséggel, démonizáló vonásokkal, a női történet a tisztaszívú Mihkálé, Bálint anyjé és Izabella grófnőé, akik egy ideávilág üzenetét tolmácsolják magatartásukkal, jelezvén a női történet éjszakai oldalával ellentétben a nappalit. A Jókainak felrótt vétket jórészt elháríthatjuk: nem ördögöket-angyalokat fest, noha a *Szép Mihkál*ban meglehetősen szélsőséges karakterek ágálnak. Ezzel nem állítván, hogy az elbeszélő lélektanilag túl mélyre ásnak. Ha hű akar maradni forrásaihoz, márpedig hű akar maradni, akkor a kópéregénybe fordítás ezt nem teszi lehetővé, Bálint is, Mihkál is változnak a regény folyamán, Simplex és Babura Pirka nem. Ugyanakkor a hóhértől, Vihodártól sem

---

Jókai Mór regényvilágának forrása = Serta Pacifica. Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára, szerk. Ármeán Ottilia – Kürtösi Katalin – Odorics Ferenc – Szörényi László, Pompeji Alapítvány, Szeged, 2004, 283–289, főleg 286–287.

6 Ez az utód az egyik rabló szeretője, háza mintegy átmeneti állomás a két szint között, Babura Pirkával együtt előbb segít, utóbb a végzet előkészüléséhez járul hozzá.

tagad meg az elbeszélő [minden kegyetlen elszántsága, ridegsége, kíméletlensége ellenére] heroizáló vonásokat, a viselkedés méltóságát, a példát statuálva kivégzendő rablóktól sem a szenvedésen úrrá lévő hősi vonást; még az országvesztő, kéjvágyó, gátlástalan Zurdokitól sem tagadja meg, hogy csúffá téve, megérdemelt felsülésekor kardot ragadjon, és párbajra hívja a nála ifjabb, erőteljesebb Homonnai grófort. S bár ezt a felsorolást folytathatnám annak bizonyítására, hogy korántsem a leegyszerűsítő egyoldalúság érhető tetten Jókai emberábrázolásában, inkább ott folytatom, hogy Babura Pirka és Simplex talán a leginkább szemléletessé rajzolt figura: Babura Pirkának a boszorkányság mintegy túlélési stratégia, az intrika a megélhetés forrása, a félelemkeltés megfelelési [persze, nem kényszer] törekvés a környezet elvárásaival szemben. S ha céljai [megélhetése, élete] megvalósításához nemtelen eszközöket használ, egyáltalában nem az „ösgonosz” kisszerűbb leképződése. Mivel eszesnek mutatkozik, olyan színben tűnik föl, hogy kielégítse azok várákosását, akik a kor hiedelmei szerint tekintenek rá, a kor jellegzetes szereplője [lehet hivatkozni, hogy az 1650-es esztendőkből horoszkópok, jósök, jövendőmondók mily hatással voltak a történelem szereplőire]. Babura Pirka jelenéseiből olykor a humor sem hiányzik, jóllehet a humor Simplex alakjában testesül meg – ismételve: a kópéregényi elvárások szerint.

Jókai jegyzetei között írja: „A tudomány maga is teli volt babonával, az orvoslás titkos szimpátiákkal foglalkozott, nem csoda, ha az alsóbb néposztályokban a kuruzslónók egész hatalmat képeztek: a boszorkányi kart, melyet az üldözés nem irtott, de növelt. A kuruzslás együtt járt a kerítéssel.”⁷ Ha az idézett mondat a női történet része, és beiktatható az éjszakai történetbe, akkor a késmárki professzor, a valóban neves Frölich Dávid tudni érdemes és tudni nem érdemes tudományával, leánynevelési elvével, életvitelével ugyan a történet férfi vonalába sorolódik, és a nappal világában igényel és kap helyet, mégsem zárható ki teljesen, hogy a „tudományos”-nak gondolt hiedelmek és elképzelések szerint minősül tevékenysége. A matematika és a csillagászat professzora lévén „ki tudta számítani a nap- és a holdfogyatkozásokat, valamint ha a városi hírhedt toronyórának valami hibája lett, az óraművet szét tudta szedni és újra összerakni; az időjárást meg tudta határozni egy egész esztendőre; rendén elbánt az aureus calculussal, sőt a horoszkóp és csizió felállításához is értett; az aspektusokból tudott magyarázni, a hónapok feladatait könyv nélkül tudta, ismerte az arcanumokat és a füvek virtusait, az antipátiákat és szimpátiákat, sőt amulettumok készítésében is tudós volt. Amellett nemcsak tanár, de felavatott pap is volt, s mind a két katedrát be tudta tölteni.”

A leírás során gyanússá válhat, miért kell minden alkalommal megismételni, hogy „tudta”; hírből következik, hogy sokféle hasznos és a korban igényelt ismerettel rendelkezett, gyakorlati és elméleti „tudás” egyként a birtokában volt, és ennek segítségével tehetett eleget tudóstanári kötelezettségeinek, és szerezhette jó nevet szélesebb körökben, ahol inkább a divatos, korhoz kötött foglalatosságaiért becsülték. Mindenesetre az elbeszélő a messze földön tudós hírében álló Frölich Dávidot is olyannak láttatja, aki pontosan megfelel a korszak elképzeléseinek a sokoldalú tudósról. A széleskörű ismeret azonban nem párosul azzal, hogy eligazodna az élet

7 A XVII. század első felének olyan példáira hivatkozom, mint II. Rudolf prágai udvara, utóbb Tobias Masnicius tevékenysége...

ügyes-bajos dolgaiban, sententiái pótolják a tapasztalati valóságból eredeztethető „tudás”-t, a széleskörű tájékozottság miatt nincs különbség a fontos és a kevésbé fontos, a valóban tudományos és a csupán hiedelmet tartalmazó között.

A cselekményt elindító, leányával kapcsolatos döntése határozza meg Mihkál sorsát, így az apa lényegében beáll azok sorába, akik (akaratlanul) jelölik meg azt a tévutat, amelyre a két főszereplő egy ideig rákényszerül. Innen nézve, a férfi és női történet tőle indul ki. Hozzátenném: vele, általa zárul. Hiszen a kezdő fejezeteket követően elvesztjük szem elől a tudós professzort, aki egy sikertelen keresést követően kevéssé látszik érdeklődni Mihkál sorsa iránt, és Mihkál sem gondol arra, hogy sorsa jobbra fordultán meglátogassa apját. Ellenben az apjától, apja követelésére tanultaknak néhány esetben hasznát veszi,⁸ így mégis valamiképpen ott lebeg az apai emlék az eseményeken. Még egy megjegyzés kívánkozik ide: a későbbi történések számára, illetőleg a szereplői magatartások jellemzésére szolgáló első fejezet, melyben az archaizáló mottó szerint az apa bölcsen (bewlchen) és célirányosan (tzeeleraaniosan) neveli Mihkált, hirtelen vetődik föl, mi kell a „XVII. századbeli háziasszony liktáriumához”, többek között az *aqua vitae* készítéséhez, aztán – szinte megfélemedve, hogy az elbeszélőnek a történet alakulásához kellene inkább előkészülnie – „ősanýáink” kertészkedéséről esik szó, a virágoskertekről és még sok más egyébéről, európai kitekintéssel. A regényt követő jegyzetek arról árulkodnak, hogy készítője szerfölött szükségesnek gondolja indokolni ezt a szerinte hosszú kitérőt, amelyet vékony szálak fűznek Mihkál sors történetéhez. Védekezésül veti oda: „A kor jellemzése végett időztem az akkori szokások leírásánál is hosszabban az első fejezetben, hiszem, hogy unalmas is.” Nem túlságosan gyakori a regénytörténetben, hogy egy utószóként funkcionáló fejezetben a szerző (elbeszélője) unalmasnak minősítse előadását, és ezt szükségességével magyarázza. Az első fejezet az általam használt kiadásban az ötödiktől a tizenharmadik lapig terjed, a professzor nevelésének részletezése a hetedik lapon kezdődik meg, az utolsó két lapon arról értesülünk, mint jár Mihkál apjával együtt templomba, mint záratik ki a világ életéből, ti. sehová nem mehet, szobájának ablakai az udvarra nyílnak.⁹ Egyszóval az elbeszélő és az elbeszélés magamentése inkább figyelemfelkeltésnek hat, és némi önirónia becsempészésének; valamint egyáltalában nem idegen a Jókai-szövegkonstrukcióban, hogy a nem egyszer halmozással érzékeltetett helyszín tárgyi bősége közvetve vagy közvetlenül belejátszódik a történés kibontakozásába. Éppen ezért a jegyzetek mentegetőzését mégsem kell annyira komolyan vennünk, egyrészt azért, mivel a Jókai-írásmód, -szerkesztés jellegzetes fordulatai köszönnek vissza, nem a leírás révén megcélzott teljességre törekvés, hanem a láttatás/elképzelés célszerűségében megvalósítani kívánt ráirányítása az olvasóknak egy régi szokásrend, „világ”, művelődés és az elbeszélendő történetek összefüggéseire, másrészt azért, mert az első fejezetben körvonalazott étkezési mód és „fogyasztói” magatartás latin bölcsességekben kifejezett, szertartássá váló rendje még Jókai gyerekkorában is megélt élményként volt jelen a megörökölt életformában.

8 Utóbb tetszik ki, hogy Mihkál svédül (!) is tud, így Zurdoki titkos levelét meg tudják fejteni. Erről (mármint a nyelvtanulásról) az első fejezetekben nem tétetett említés. Nem elképzelhetetlen, hogy Jókai rögtönözve, a cselekmény gördülékenyebb bonyolítása érdekében iktatta be, megfélemedkezvén Mihkál tanulmányairól.

9 *A nagyenyedi két fűzfa* [1853] tudós professzora hasonlóképpen félti leányát a diákoktól, de ott sem sikeresen.

S ez az életforma, amelynek az étkezés a nem mellékes megnyilatkozási formája, hiszen a materialitáson kívül szellemiekre, a verbalitás elhanyagolhatatlanságára is utal („Még diákkoromban is a latinkodás a bontonhoz tartozott. Egy ebéd előtt a házigazda minden fogáshoz mondott egy diákhexametert”) – ezek után Jókai feltehetőleg emlékezetből közli a leves, a rák, a hal, a sült, a sajt, a dió, a vaj, a gyümölcs kínálásakor elmondott egysoros verset, melyet a megkínált, ha betelt az étellel, szintén latin hexameterrel hárít el.¹⁰

S minthogy az elbeszélő munkáját úgy tünteti föl, mely a történet különbsége miatt alaposabb korrajzot igényelve, széles háttérrel fest föl, és csak efféle előkészítés után indíthatja el a történetet, egyben relativizálja az *unalmas* minősítést, megalapozza a szereplőkre váró kalandokat, a két szerelmes viszontagságait csupán sejteti, mivel a történet oly bonyolódott lesz, hogy annak követéséhez részletező előtörténet szükségeltetik. Ugyanis a következőkben egy tévesztés, egy elhallgatás tárul föl, így esély mutatkozik a történet más szempontú újraindítására.

Visszatérnék Frölich Dávidhoz, akinek a korszakba illő jellemének alapos leírása egyben magabiztos tudás és félreismerés között oszcillál. Az elbeszélő elrejtí kéréségeit a professzor nevelési elveivel kapcsolatban, pusztán óvatosan kommentál, nem beszél ki a szövegből. A korrajz arra is jó, hogy a leánygyermekét egyedül, szinte „tudományos” módszerrel nevelő apa szituációjában előlegezze a tudósnak a gyakorlatban csődöt mondó elvei kritikáját, éppen nem kimondva, hanem az események során kibukó hibás számítását.

Minderre ugyan fény derül az események elbeszélése során, de az említett epizódon kívül majd csak a negyvenedik, a záró fejezet az, amelyben Frölich Dávid újra megjelenik. A fejezet rövidegével tér el az elsőtől (és a többitől), féloldalmi mindössze. Az eddigiekkel szemben elmarad az archaizáló összefoglalás is (találgathatunk, miért?), tán mert a szereplők sorsa már eldőlt, azaz a cselekmény lezárult, a „regényesség”-nek vége. Vagy azért, mivel ilyenmódon lehet félreérthetetlenül kontrasztja az elsőnek? A tudós magabiztossága, híre-neve a legkevésbé sem csökken. De mintha az elbeszélő iróniáját már nem leplezné, úgy tesz, mintha belelélné magát a tudós gondolkodásába, osztogna azokkal, akikkel Frölich élénk tudományos levelezéssel tart kapcsolatot. 1877 elbeszélőjének műve végén már nem kell tekintettel lennie a korrajz megkívánta „történetiség”-re, hűségese nek sem kell maradnia a forrásokhoz, melyekre hivatkozott, leírhatja, amelynek leírásától az első fejezetben tartózkodott.

„S mindenkor a legpontosabban értesülve volt mindazokról, amik Kelet-Indiában és Amerikában történtek, sőt, a holdban lakó emberekről is írt egy igen érdekes és megcáfolhatatlan igazságokkal teljes opust.” Csak Késmárk és Kassa között nem működött a hírszolgálat. „Hanem, hogy a Mihál leányából mi lett, azt nem tudta meg soha.” Ha még emlékszünk, az első fejezetben a „tudta” volt a kulcsszó, amely így vagy úgy a tudós meghatározójaként szolgált, jóllehet ennek a tudásnak hasznosíthatósága legalábbis több esélyűnek mondható. Az *Utolsó fejezet* nem átalija tagadóra fordítani az ígét, egy nevezetes, leánya életét-halálát hírül hozó üzenet, ha létezett, elkerülte, tovább bizonyára maga sem tudakozódott, sosem fogta el semminemű kétely a maga tудо-

10 Az étkezési kultúráról kulturológiai nézőpontból: *Kulinarik und Kultur. Speisen als kulturelle Codes in Zentraleuropa*, hg. Moritz Csáky – Georg Christian Lack, Böhlau, Wien, 2014.

mánya iránt. Megelégedett tehát avval, hogy a maga módszerei szerint horoszkópot készített, nem egyszer, többször is, „és felüté a csíziót”. Ismét Jókai emlékezése: „A csízió még gyermekkoromban használatban volt; csak mint játék már: de hű utánnomata a múlt századbeli komoly tudományos tanácsadónak, mely fölvilágosított a múlttól és a jövőről, a nap teendőiről, távollévők hogylétéről s egészségünk fenntartásáról.” Horoszkóp-aspektus-csízió: ezeket faggatja, veti össze, hogy megtudja Mihál hol és hogylétét. S az általa kikövetkeztetett eredmény teljes mértékben megnyugtatja: „Mihál leánya most igen nagyon boldog, s örömeletet él, valami nagyon messze eső országban, aminek még a nevét sem mondta ki senki.” Meglehetősen enigmatikus összegzés, egy költői-átvitt értelmű felfogás szerint a halálban-lét eufemisztikus megjelölése; ez azonban nagyon kevésbé egyezhet a tudós meggyőződésével, amely a horoszkópon-aspektusokon-csízióon nem terjed túl, a kombinatorika nem segíti a ténybelihez eljutást. Elég általános a következtetés, hogy megnyugvással szolgáljon, sem tudományos hitet nem kezd ki, sem a tudomány [feltétlen?] igazságában nem ingat meg. A leginkább az utolsó tagmondat tetszik talányosnak: miféle távol eső ország az, amelynek nevét nem mondta még ki senki, mikor a professzor Kelet-Indiától a Holdig derített föl levelezésével minden helyet, ahol ember megfordulhat? Talán az elbeszélő kételkedne a XVII. század tudományosságában? Frölich Dávidéban meg [kaján módon] különösen? Vagy az emberi megismerő és megnevező képesség határotságáról kellene megemlékezni? A kérdés aligha válaszolható meg, az *Utolsó fejezet* utolsó mondata sem nyugtat meg, sem igazít el, bizonytalanságban hagy: „S talán igaz, hogy úgy van.” A könyvet becsukva töprenghetünk tovább. Mi van úgy: a horoszkóp megfejtette hollét? Vagy a csízióból kiolvasott „nagyon messze ország”?¹¹ Ahol Mihál boldogságra lelt? A tudós nem tudhatja, hogy azért volt olyan periódus Mihál életében, amikor „igen nagyon boldog” volt, és ezért nem kellett „nagyon messze eső országba” költöznie, legfeljebb a Késmárktól nem olyan messze eső Kassára. A tudóst tudománya kielégíti, az elbeszélő azonban pontosabb ismeretekkel rendelkezik, s a tudóst és elbeszélőt elválasztja egymástól: mit hogyan tudnak? Az *Utolsó fejezet*ben azonban helyet-szerepet cserélnek: a tudós meggyőződése hat álmódoszásként, míg a XVII. századot könyvekből tanulmányozó elbeszélő a maga elbeszélésének logikáját követi, az irodalomét, amely viszont több forrásból merít, ám mindenekelőtt az irodalomból [még az ebéd egyes fogásaira is verset mondanak!]. A tudóst nem gondolkodtatja el: hiába veszi körül könyvekkel leányát, ad feladatokat, vonja el a társas érintkezéstől, az „élet” irodalma eleven cáfolattá lesz, a szerelmes ifjú versei legyőzik az akadályokat, Mihál kezébe kerülnek, aki fogékony a szép versek tartalmára, a „profanus *virágdalok*” a tudós szerint „orcátlan”-ok, Mihál szerint „Szép, hűséges költemények”. Apa és leánya vitája kurta lesz, az apa a maga férjjelöltjét ajánlja [szinte visszautasíthatatlanul], meg sem fordul fejében, hogy tévesztés áldozata lehet. A környezet az apának kedvez, noha az elbeszélő eltávolító igyekezete tetten érhető: „A vastag fólíánsok és a kitömött madarak mindnyájan helyeselték ezt az okoskodást [az apáét], maga a csontváz is elhallgatta, hogy az ő fejét valamikor

11 Borsa Gedeon, *A magyar csízió kialakulásának története = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1974–1975*, 269–346; Uő., *A csízió története = Uo.*, 1976–1977, 307–328; Uő., *A magyar csízió átdolgozásai = Uo.*, 1978, 493–549.

ilyen csekélységért választották el a nyakától, csak az automat kutya intett »nem«-et a farkával s öltögette a nyelvét az ilyen szofizmákra.”

A tudós környezete a horoszkópkészítőé, a csízó szorgos [ki]olvasójáé, míg Mihkál emlékeibe néha a nemet bólogató kutya ötlík föl.¹² Innen nézve az *Utolsó fejezet* a tudós megingathatatlan hitét erősíti, a történetegész ismeretében életidegen felfogását; s ha a tudni érdemes vagy inkább kevésbé érdemes dolgok tudományában járatosnak mutatkozik, legalábbis az a híre, hogy járatos, leánya kérője hamis „vallomása”-nak fenntartás nélkül hisz, mint ahogy nem gyötri kétely a horoszkóp és a csízó fölé hajolva sem. S bár több ízben is fölhívja az olvasó figyelmét az elbeszélő, hogy a zavaros XVII. század közepének ügyes-bajos dolgait beszéli el, s az országos bajok mellett a szereplőket sújtó esetekkel sem marad adós (ebbe török fogság éppúgy befér, mint a haramiák kezére jutás, kinek-kinek mi a sorsa): ennek megfelelően az eligazodás előtt akadályok tornyosulnak, a tudós tudománya sem kínál semmiféle, még oly kétes megoldást, foglya marad kora tudományosságának, esetleg ártalmatlanabb változata annak, mint amit Babura Pirka művel [noha a boszorkány merészebben forgolódik a köznapok gyakorlatában]. A tudós ezek szerint téveszt, de őt is megtévesztik, és a maga szerény(ebb) keretei között leképezi az éppen csak érintett fejedelmi tévedést és tévesztést, mint ahogy Mihkál egyik kérője, a hóhér apját letagadó fia szintén téveszt, majd téved, mikor tervét kívánná végrehajtani. A tudomány sem kivétel, a tévedés és tévesztés eszköze [is] lehet hasonló a boszorkánynak tartott Babura Pirka manipulációihoz.

Nemcsak a történet leng ki a látszólagos szélsőségek és e szélsőségekhez meglepő módon hasonlóságokat felidéző jelenségek között, szinte valamennyi szereplő pályáján úgy mutatkozik meg egy zűrzavaros korszak ellentudományosságának elfogadása, mint a benne élés természetes feltétele. A szorgalmas, bár kevésbé rokonszenves diáknak, az apja hóhérságáról mélyen hallgató ifjúnak nem kell sok idő ahhoz, hogy beletanuljon a hóhérságba, elsajátítsa azt az életformát, amelytől menekült volna. A másik „oldal”-ra helyezett ifjú, Bálint diákként csődöt mond, mivel a diákéletből csak a szórakozás, a könnyed életvitel vonzza, hogy aztán kassai főbíróként beletanuljon tisztsége méltóságteljes betöltésének formáiba. Mihkál előbb dacol meglepő helyzetével, aztán [nem tehetvén mást] engedelmesen követi Babura Pirkát, kinek segítségével nélkül sosem találta volna meg kurta időre szóló boldogságát. Az ellentétek/hasonlóságok sora folytatódik: a mű elején Mihkált riasztja Bálint „véres” foglalatossága, az ugyanis, hogy nagy valószínűség szerint apja mesterségét kell otthon folytatnia: a hentes- és mészároságot. Sejtelve sem lehet arról, hogy apja választotta, Henrik majd még véresebb foglalatosságra kényszerül, sőt apja halálát követőleg átveszi szerepét. Babura Pirka machinációjának eredményeképpen átalakított külsővel lép életének következő periódusába. A tévedések és tévesztések kevésbé átláthatóvá teszik bizonyos szereplők számára egy másik alak valóságosságát, kissé vagy egészen elfedik lényegét, így éppen a jellegadó figuráknak életük mellett van egy eltitkolt is, és ez elsősorban Mihkál és Bálint sorsában lesz végzetessé a tiszta szándékú, rokonszenves szereplőknek alakoskodniuk kell. Mihkál házassága Henrikkel ugyan támadható, de a Bálintéval kötött egy ki tudja mennyire érvényes, bár jórészt

12 Erre a szövegben ez egyetlen előforduláson kívül nincs utalás.

elfogadott szokásrenden alapul. Az említett zűrzavaros korszak zűrzavaros szereplői viszonyokat enged csak meg kibontakozni, ebből pusztán néhányan képesek kivonni magukat. A boszorkánynak sem sikerülhet, külföldre menekül, nehogy utolérje a várható bosszúállás. Bálint anyja ellenben a maga természetességével áll ellen, avatkozik be, amennyire csak tud, az eseményekbe, igaz, cselekvése erősen korlátok közé van szorítva. Egyedül Simplex az, aki, noha több ízben van kitéve életveszélynek, kétszer is csak hajszál híján kerül el az igazán rosszsorsot, látja át a kezdettől fogva a cselekvések lehetőségét, ismeri föl, miként változtatható át az egyeseknek kijelölt létezés valami másra. Simplex különösnek, rendhagyónak tűnő, mégis, elkötelezetlenségéből, szabadossá lett életéből fakadóan kalandjaiból megkísérli „kihozni”, ami kihozható. Visszavezethető volna „író”-voltára? Arra ugyanis, hogy mindannak, ami vele, körülötte ellene történik, igyekszik írásban rögzített formát kölcsönözni? S ez az írás nem a történetek kieszeléséből, hanem a megélt irásos összefűzéséből eredeztethetően beszámoló a századában történhető viszontagságokról. Simplex ott tűnik föl, ahol a dolgok történnek; olykor szemlélésre kényszerül, máskor egy színjáték kieszelője, mozgatója. Aligha minősíthető véletlennek, hogy Bálint menekülését, ellenségei megtevesztését ő szervezi meg, s a „nagy színjáték” éppen farsangkor zajlik. A „farsang lovagja” komédiájának részleteit ő tervezi meg: a halálos ítélet elől éppen megmenekült Bálint városból kiszöktetésének módját ő eszeli ki, felhasználva a „népi nevetéskultúra” által kínált lehetőséget, az átöltöz[et]és, tévesztés, álcázás eszközeivel élve. Ugyancsak ő szervezi meg Bálint búcsúját Miháltól, akit a temetőárokba temettek, bűnössége jeleként. Csakhogy – ismét tévesztés, álcázás – éjszaka a hirtelen halált halt Zwirina díszsírjába viszi át Mihál koporsóját, míg a városi méltóság koporsója a temetőárokba kerül. Bálint búcsúja a kettős tévesztés jegyében történik, míg Mihál sírjához tér, addig az órá leső strázsák a temető árkat vigyázzák, s az oda eljutó hangot a temetői hiedelmekkel, az ördögi-szellemi jelenléttel magyarázzák, míg Bálint és Simplex kacagják a „rémséges tréfá”-t,¹³ „hogy szép Mihál és megöltö gyilkosa helyet cseréltek egymással.” A temetői jelenet mintegy folytatójává válik a farsangnak, az elbeszélő a naiv történetmondó szerepében mutatkozik, kérdez, „úgy tetszett”, majd a strázsák riadalmába éli bele magát („valami föld alatti zene”, „kísérteties láng”), és helyesli a strázsák beszélgetését („Ez egészen helyes volt”).

Hogy az elbeszélő együtt játszik Simplexszel, nem meglepő, hőse tud a szereplőkről, bár ő sem tud(hat) mindent, nem sejt(het) valamennyi rejtett információt, ellenben ő lát(hat)ja át, mikor mit kellene tenni egy megoldás érdekében, jóllehet néha más segítségére szorul (egy ízben Bálint – miután önmagát megszabadította a török fogságból – kiváltja Simplexet; és nem utolsósorban Simplicissimumként ő ajánlja föl a vele, körülötte történeteket továbbírásra, mely természetesen nem zárja ki, hogy az ő nyomába lépő író a saját, továbbgondolt változatával álljon elő.¹⁴ Az a tény, hogy a *Szép Mihál*-nak nem csak a regényben Simplexnek tulajdonított önéletírás volt forrása, és a más forrás a mű jegyzetei között van jelezve, töprengésre adhat okot:

13 A temetői groteszk vezet be az *Egy asszonyi hajszál* című regényt; a groteszk áthatja az egész művet, vö. Fried István, *Kleopátra orra, avagy Jókairól többen többféleképpen és Jókai prózaprogramjai*, Irodalomtörténeti Közlemények 123, 2019, 201–231.

14 Meglehetősen összetett az elbeszélő viszonya forrásaihoz. A hivatkozások a történetek hihetőségét igyekeznek alátámasztani, ezt erősítendő vezetettek be az elbeszélői kommentárok, melyek olykor ironikusan vonják kétségbe a leírtakat.

a *Szép Mihál* elbeszélője Simplexet ugyan kompetens krónikásnak tarja, megbízik benne, de szükségét érzi, hogy máshová is tekintsen, a korra vonatkozó ismereteket más forrásból egészítse ki. Ilyeténképpen a regény elbeszélője számára Simplex nem mindentudó elbeszélő, és nem csupán azért, mert nem mindenütt járt-tapasztalt, ahol a szereplők megfordultak, és a tőle független vagy őt közelebbről nem érintő eseményeknek nem volt-lehetett részese, hanem azért, mert csak az önmagából kiinduló és önmagára visszavonakoztatható történések okozatairól tudósíthat hitelesen, más egyebet ráhagy a regény elbeszélőjére, aki megkísérli, hogy a hiányzó információkat máshonnan szerezze be, vagy csupán kövesse az elbeszélendő [belső] logikáját. Innen magyarázható, hogy a regény két fejezete is a tanácsalanságot eláruló kérdésekkel zárul, a harminchetedik fejezet így: „Mi lett belőle tovább? Egy elcsapott hóhérból? Hol végezte az életét? Azt senki nem jegyezte föl.” A harminckilencedik, amely Simplex további sorsáról tájékoztatna emígy: „Simplex, akinek egykorú napjából [!] állítottuk össze ezt a történetet, melynek eseményei mind az elbeszélő által szemmel látott tapasztalatok, ez eset után a padisa által új nagyfejedelemnek kinevezett Barcsay szolgálatába állott, s azt elkísérte törökországi útjába is. Legutolsó naplójegyzetei Sztambulból szólnak. Hová lett? Mi volt az igazi neve? Azt nem tudta meg senki.”¹⁵

Persze, bizonytalanságról árulkodó utalások azért akadnak a regényben, amelyek az elbeszélő kételkedését fejezik ki az általa följebb elmondottakkal kapcsolatban, és összetettebb narrációs stratégiáról árulkodnak, amely részben a különböző forrásokból, részben Simplex „napló”-jának üres helyeiről tanúskodnak: „amint hogy ez az ékes correspondentia még *tán* ma is olvasható az ónodi levéltárban.” [*kiem. F. I.*] „[a]zon az éjszakán valamennyi hóhérlégény mind gyomorgörcsöt kapott, és nyomorultul fetrengett kínjában, ami ha nem a sok megivott ólomcukros bortól származott, úgy bizonyosan a két boszorkány megrontásának következtése volt.” Tudós Frölich Dávid ugyan Szebenben minden házat felkeres, hogy leányára (és vejére) akadjon, „[a]zon egyre nem jött rá, minden tudománya és bölcsessége mellett, hogy abban az egyetlen házban keresse őket, amely a városon kívül van.” S az elbeszélő annyit fűz hozzá: „[d]e ugyan, hogy is jöhetett volna ilyen gondolatra?”

A följebbi idézetek árnyalják az elbeszélői hitelességről gondoskodni óhajtó narrátor történetmondását, persze, nem vonják kétségbe Simplex beszámolójának „igazság”-ait. Inkább annak az elgondolásnak jelei, hogy a Simplex-naplóra épülő történet nem minden részletében teljesen megbízható, jóllehet semmi nem cáfolja azt, ami leíratott: de ami leíratott, az csak a történet, amelyhez nem pusztán kiegészítések fűzhetők, hanem meg-, átvilágítandók a szereplők cselekedeteinek, magatartásának motivációi, reakciói az egyes eseményekre; a változó helyzetekhez alkalmazkodás elbeszélése alapos forrásfelhasználást igényel, nem is szólva a figurák tulajdonságai rejtett és mások előtt kirajzolódó vonásainak megjelenítéséről. Az elbeszélő elsősorban érdekfeszítő történetet mond el, amelynek furcsaságait a rekonstruálandó kor szokásvilágából igyekszik magyarázni, ám ez a történetmondás [előtérben a szerelmi történettel] egy sokrétű, ellentétekben nem kevésbé szűkölködő világba

15 E nyitva hagyott fejezetzárások jelzik a szerzői [?], elbeszélői [?] igazságszolgáltatás, a kiegyenlítődé elmaradását, mely nem egyedi eset az 1870-es [és későbbi] esztendőök Jókai-regényeinél.

helyezi a történéseket, a kópé- és a rémregény között elterülő mezőn játszatja az eseményeket. Az érzelmestől a morbiditásig vezeti az egymás kontrasztjaiként szolgáló történésrészleteket, amelyeket a regény végére a farsangtemetésbe futtat ki, a bolondos maskarák tévesztő, feje tetejére álló világába, amely csak egy a *Szép Mihál*ban elbeszélte tévesztések közül.

Ez a tévedés/tévesztés ott rejtőzik Mihál és Bálint szándékai mögött is. Részint azért, hogy Babura Pirka közreműködésével Mihál elváltoztatja az arcát, majd úgy tesz, mintha egyszerű szolgálólánynál nem tudna többet. A bártfai házasság úgy köttetik meg, hogy a sajátja helyett más nevet diktál. Részint Bálint helyett Simplex vállalja a megtévesztést [„Mert az is kötelessége a jó barátnak, hogy ha látja, hogy a bajtársa nem tud hazudni, ő pedig tud, hát akkor cselekdje azt helyette.”],¹⁶ így hát Kassa helyett Kolozsvárt említi úti célként. Ezt átöltözés követi, majd „kissárfúvel csinálunk arcra, homlokra szeplőket”, s a bártfai esküvőn megtörténik a névváltás is. Az elbeszélő jól érzi, hogy itt közbe kell avatkozni, mentegeitnie kell a tévesztést, és e mentegetés egyben proleptikus funkcióba is kerül: „Arra nem is gondoltak akkor, hogy ez mégis hamisítás, csak arra, hogy most egymáséi lehetnek.” A következő fejezetben „Mihálnak tettetni kellett magát, hogy mindahhoz egy hangot sem ért, amit a napa magyaráz neki”. „Még azt sem volt szabad elárulnia, hogy ért a varráshoz, piperéhez.” S még amikor a grófné meghívja magához, sem árulja el magát: „s annál kedvesebben volt meglepve [ti. Bálint], hogy a Milka hogy el tudja feledni a Mihált, s milyen jól bele tudja magát találni a paraszti tempókba: elébb szemérmesen húzódozik a leüléstől, azután pedig a kötényével letörli a pamlagot, mielőtt ráülne, póriás becsülettudással.” Ugyanakkor ez a [rákényszerített] színjátás kelti föl a vén kéjenc Zurdoki gyanúját: Mihál nem fogadja el a táncra felkérést, minthogy szolgálólány volt, nem tanították táncolni. Az elbeszélő ismét mentegeti: „És minden szavában igazat mondott; mert csakugyan szolgáló is volt, nem is tanult táncolni.” Amellett, hogy a kimondott szavak többféle érthetősége tematizálódik, az elhárítás csak rövid távon sikeres, nem táncol az őt elcsábítani akaró Zurdokival, de elárul magáról valamit, hiszen Zurdoki tudja, hogy „Micsoda nők azok, akik valóban nem táncolnak soha. Azok a *protestáns lelkészek leányai...*” Az aláhúzás az elbeszélőé, aki tolmácsolja Zurdoki gondolatait, mintegy átélte beszéd formájában érzékelteti, hogy Zurdokit nem hagyja nyugton az elutasítás.

Szinte valamennyi tévedés/tévesztés, még azoké is, akik manipulatív szándékkal adják ki másnak magukat, mint akik, vagy akik céljuk eléréséhez kénytelenek a tévedés/tévesztés eszközeivel élni, valamennyien a korszak, a különféle hatalmak, szokásrendek ellenében vagy azokhoz illeszkedve kénytelenek élni; és fenyegetettségüket, kiszolgáltatottságukat képtelenek másképpen ellensúlyozni, mint elleplezéssel, olykor önmaguk álcázásával. Babura Pirka „csak” kihasználja mások hiszékenységét, erősen rájátszik „boszorkány” hírére, Henrik menekülne az esetleges vagy szükségszerű megbélyegzéstől, amely apja hóhér voltából őrá vetülne, Mihált (mint olvasható a felsorolt példákban) tévesztett sorsa taszítja a többszörös tévesztések közé, Bálint megmenekülése érdekében vállalja a farsangi maskarajátékban részvételt. A sze-

16 Ez kópéregényi szerepéből is következik. A változó helyzetekhez alkalmazkodásával képes csupán életét tervei szerint élni, ez olykor nem több a túl-élésnél.

replők többsége nemigen látja át, milyen irányban kellene megkísérelni a kitörést a bekerítettségéből, legfeljebb a főnemességet képviselő Homonnai és Izabella engedheti meg magának, hogy amíg lehet, annak mutatkozzanak, akik; igaz, ők Zurdoki megszegyenítése kedvéért élnek a cselszövésssel, melyhez jól jön egy romantikus kellék: a festmény, amely egy rejtett ajtót takar [a jelenlét és jelen-nem-lét tévesztésre szolgáló módjával élve]. Olyan világban kényszerülnek élni a szereplők, amelyet nem pusztán a nagyhatalmak és kisebb [a törvényt messze kerülő] együttesek tesznek alig átláthatóvá, a személyt fenyegető rettenetes helyé, hanem a szereplők többsége mintegy leképezi magatartásával a hatalmi aspirációkat, a hóhérok és hóhérlégények éppen úgy visszaélnak a rájuk bízott halálos feladattal [a nézőket szórakoztató kínzások színjátékát produkálva], mint Kassa város némely tisztségviselője, aki az igazságszolgáltatásból kizárja a méltányosságot és az emberiség szempontjait, és egy vélt törvényi igazságosság jegyében arra törekszik, hogy tisztségét a félelemmel elegy elismerés övezze. Ebbe a világba hoz derűt, vigasztalást Simplex, aki nemcsak az írásnak, hanem a zenének, a zenei közlésnek is mestere, tárogatójával jelet ad, üzen, figyelmeztet, biztat, reményt kommunikál, majd följegyzí [megörökíti] az eseményeket. Ő írástudó, aki nem a maga szerepkörében jelenik meg a többiek előtt, hanem látszólag egyszerű tárogatósként; ám minthogy jónéhányan valóban ártatlan muzsikusként tartják [legfeljebb a rablók gyanakodnak arra, hogy útjuknak árulója lehet], különféle helyekre van bejárása, nem feltételeznek róla cselszövést, ő viszont megfigyeléseit terveit véghez vitelére tudja hasznosítani. A kóperegény megkülönböztető tulajdonsága, hogy főszereplőjének, aki egyben elbeszélő is, majdnem a révbe érkezésig, teljes élettörténetét adja, nem egyszer végtanulást fogalmaz meg. A *Szép Mikhál* eltér ettől a hagyománytól, Simplex életének ama szakaszát, amely függetlenedett Mikhál és Bálint „regényétől”, igen röviden foglalja össze, majd hagyja abba, hiszen a végnapok(?), a saját élet esetleges további eseményei elbeszélhetetlenek, mert hiányzik az írásbeli forrás. Ezzel a *Szép Mikhál* című regény elbeszélője hitelesíti a maga elbeszélését, utalván arra, hogy a történet egyfelől addig tart, amíg arról ellenőrizhető információk alapján be tud számolni; és ha a legfontosabb informátor kilép a történetből, akkor neki is el kell hallgatnia, másfelől a regény mindenekelőtt azt vállalta, hogy egy érzelmességtől sem mentes szerelmi történetet kísér nyomon. Mikhál halála és Bálint szökése nyomán már nem folytatódhat, hiszen a szerelmi regény véget ért, Bálint későbbi sorsáról mindössze egy mondat tudósít: Eger visszavételekor hal meg. A történet harmadik szereplője, a hóhér fiából hóhérrá lett Henrik is csak addig érdemel figyelmet, amíg létezése tevőlegesen befolyásolhatja a főszereplők életét. Amint ennek lehetősége a jelzett okokból fölszámolódott, megszűnik az indok, hogy az ő története folytatódjék. Az elbeszélő ismét azzal a fogással él, hogy információhiány miatt korlátozottan nyilvánítja a maga kompetenciáját a Henrik-történet folytatására. Ennek következménye, hogy fejezetzárásként kérdések jelzik az elbeszélő tanácstalanságot, amelyet a tagadó formájú záró mondat teljesít ki. Más módszerrel él az elbeszélő az *Utolsó fejezetben*. Frölich Dávid, a tudós apa megnyugszik a horoszkópban és a csízióban, boldognak tudja leányát. Az elbeszélő tömör reflexiója azonban ironikus végkicsengést kölcsönöz nemcsak a fejezetnek, hanem a regényegésznek. „S talán igaz, hogy úgy van” – idézem újólag e befejező mondatot. Frölich Dávid megnyugvására szolgál, mert hisz az általa használt, kom-

binatorikus forrásoknak, de az elbeszélő, aki a történet hitelességének felelősségét megosztja Simplex följegyzéseivel, egyszerre hisz és óvatosan kételkedik, támaszul használja, nem egy esetben azonban mintegy kihátrál Simplex önéletrajzából. A kópéregényt nem viszi következetesen végig, mert a szerelmi regény is kéri a maga „jogait”, a kalandos történetek mellett olvasható a kassai várostörténetből származó, kevésbé színes, jól dokumentálható, krónikás történet; Frölich Dávid kora tudományosságának úgy reprezentánsa, hogy nem válik el munkálkodásában a valóban tudományos attól, ami csak a maga idejében sorolódhatott be a tudományosba, és amelynek romlékonyságára az elbeszélő a maga ironikus módján a regényhez fűzött jegyzetekben tárgyszerűen-szükszavúan utal.

El kell ismerni, hogy e kétféle elbeszélői stratégia egyeztetése sikeresnek bizonyult, majd az *Egy hírhedt kalandor...*¹⁷ történetfűzére lép tovább, a kópéregényi ajánlatot aképpen szerkesztve meg, hogy az egyes kalandok (fejezetek) egyben elbeszélésparódiákként is elfogadhatók lesznek: a szerelmi történet ugyan ott epizódikus, utóbb rejtett marad szinte az utolsó pillanatig, amikor is visszautal egy allegorizáló kifejelettel.

Még egy mozzanat följegyzésével adós vagyok. A tizenötödik fejezet elején Bálint szüleitől olvashatunk, az apa „tekintélyes kassai polgár és bíróviselt ember”, „aki díszes hivatalán kívül mészáros és hentes volt.” A civitasnak (tehát) az a megbecsült polgára, aki utódjának szánt fiát iskoláztatta, s akinek halála után felesége, Bálint anyja tisztességgel folytatta a jól jövedelmező mesterséget. Ama kassaiságnak volt képviselője, aki a céhes ipar sikeres művelője, ennek megfelelően városi ember és a művelődés elkötelezettje, ebben a minőségben polgár. Márai Sándor tudomásom szerint ezt a Jókai-regényt soha nem említette, talán soha nem is vette a kezébe. Pedig kassai polgárként, Jókai-olvasóként jó érvhez jutott volna Kassa város művelődéstörténetét értékelve.

17 A „hírhedett kalandor” jelzői (minősítő) szerkezet korai felbukkanása az 1856-os keltezésű regényben, *A régi jó táblabírák*ban egyben egy jelentésformálódás történetébe illik bele. Vörösmarty-nál 1840-ben a hírhedett [zenésze a világnak] még teljesen pozitív hangsúlyú, híres-neves, nevezetes, világhírű, Jókainál egyre inkább átfordul ma használatos jelentésébe, noha őrzi még a korábbi vonzaskörben használatosat. Jókai Mór, *A régi táblabírák* (1856), s. a. r. Nacsády József, Akadémiai, Budapest, 1962, 71, 574–575.